

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA ERZİNCAN'IN ESKİÇAĞ TARİHİ

İBRAHİM ÜNGÖR*

Erzincan Coğrafyası

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında, Yukarı Karasu/Fırat bölümünde yer alan Erzincan, doğal özellikleri ile bölgenin diğer bölümlerinden farklılık göstermektedir. Erzincan ili, kuzeyde Bayburt, Gümüşhane, Giresun, doğuda Erzurum, güneyde Bingöl, Tunceli, güneybatıda Elazığ ve Malatya, batıda Sivas illeri ile komşudur. Erzincan; Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin birbirleri ile kesiştiği bir konumda yer almaktadır. Ayrıca Erzincan, hem Anadolu'nun iç kesimlerinden kuzey-güney geçiş noktasında, hem de Anadolu ile Asya içlerine kadar ulaşan doğu-batı yönlü tarihi yol güzergâhlarının merkezinde bulunmaktadır¹.

Erzincan ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin genel karakteristiğine uygun olarak çok engebeli bir görünüm arz etmektedir². Anadolu'nun kuzey ve güneyini doğu-batı yönünde takip eden orojenik kökenli kıvrım dağları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamını kaplamaktadır. Volkanik ve tektonik yer hareketlerinin etkisi ile bölge engebeli ve yüksek bir şekil almıştır. Bölgenin dağlık kütleleri boyunca akış gösteren akarsuları eğimin azaldığı yerlerde küçük ovalar oluşturmuştur. Eski çağlardan beri bu ovalar, tarım potansiyelinin yüksekliği

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzincan/TÜRKİYE, ibrahimungor@gmail.com

¹ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul 1989, s. 1vd.; M. Tefik Tarkan, *Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi*, Erzurum 1974: s. 7 vdd.; Abdulkadir Gül-Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011, s. 7.

² Afif Erzen, *Doğu Anadolu Ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1992 s. 1-7.

dolayısıyla insanoğlu için her dönemde en fazla tercih edilen yerleşim yerleri olmuştur³. Erzincan için bu yapıda iki önemli ova bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyük ölçüde tektonik hareketler sonucu oluşan ve ortalama 1200 m rakıma sahip olan Erzincan Ovası'dır. Ova, güneyde Munzur Dağları ve kuzeyde Esence Dağları'nın arasında, bu dağlara paralel yönde 560 km² bir alanı kaplar⁴. Erzincan'da bulunan bir diğer ova ise akarsu boyu ovası olan Tercan Ovası'dır. Tercan Ovası 250 km² yüzölçümüne sahiptir. Bu ovanın ortalama rakımı 1500 m kadardır. Tercan Ovası, Karasu Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlar ile oluşmuştur⁵.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle Tunç çağlarında ve Demir Çağı'nda en önemli yerleşim alanları yüksek ve dağlık kesimleridir⁶. Erzincan ili genelde yüksek ve dağlık alanlardan oluşmaktadır. Bölgenin en önemli yüksek alanlarını Esence ve Munzur Dağları oluşturmaktadır. Erzincan'ı kuzeyden çevreleyen, Kuzey Anadolu dağ sistemi içerisinde yer alan Esence Dağları 3549 m yüksekliğe sahiptir. Erzincan il merkezinin güneyinde bulunan kalker yapılı Munzur Dağları ise 3463 m yüksekliğe sahiptir. Torosların kuzey kollarından birini oluşturan Munzur Dağları çeşitli bölümlerden oluşur⁷. Mercan Dağları üzerinde; Ergen Dağı, Bakıl Dağı, Avcı Dağları, Şal Dağı ve Hel Dağları bulunmaktadır. Bu dağlar birbirlerinden derin vadiler ile ayrılmaktadır. Munzur Dağlarının en yüksek noktası 3463 m ile Akbaba Tepesi'dir⁸.

Türkiye'yi genel olarak etkileyen makro klima iklim şartları, fiziki coğrafya yapısı ile değişikliğe uğrayarak yeni iklimsel özellikleri ortaya çıkartır. Yüksekliğe bağlı olarak orografi, karasallık durumu, kara ve denizlerin dağılışı bu değişikliğin

³ Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları* Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008), Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008 s. 59-171.; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları-II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2015, s. 1vdd.; Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2018, s. 1vdd.

⁴ Gül-Başıbüyük, *a.g.e.*, s. 9.

⁵ Cemalettin Şahin-Hayati Doğanay-Nihat A. Özcan, *Türkiye Coğrafyası (Fiziki-Beşeri Ekonomik- Jeopolitik)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2005, s. 56-57.

⁶ Alpaslan Ceylan-Oktay Özgül, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 43vd.

⁷ İhsan Ketin, "Anadolu'nun Tektonik Birlikleri", *M.T. A Enst. Dergisi*, No 66, Ankara 1966 s. 20-34.

⁸ Gül-Başıbüyük, *a.g.e.*, s. 12; İhsan Ketin, *Türkiye Jeolojisi'ne Genel Bir Bakış*, İstanbul 1986, s. 177.

sebebi olan coğrafi unsurlardır⁹. Doğu Anadolu Bölgesi'nde iklim özellikleri, yeryüzü şekilleri, yükseklik ve orografik şartların bir sonucu olarak birbirine çok yakın alanlarda bile büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Erzincan Ovası ve çevresi bu değerlendirmeye çok güzel bir örnek oluşturmaktadır. Erzincan Ovası'nın çevresinin yüksek dağlarla çevrili olması ve ovanın bir çöküntü alanı durumunda kalması sıcaklık değerlerinin daha yüksek olmasını sağlarken yağışların ise biraz daha az olmasına sebep olmaktadır¹⁰. Erzincan'ın çevre ilçelerinin merkeze göre daha dağlık yapıya sahip olması nedeni ile karasal iklim şartları Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi etkili olmaktadır. Tüm bu iklim şartları tarihin en erken dönemlerinden günümüze kadar Erzincan ili için ovalarda çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirmeyi sağlarken, dağlık alanlardaki yaylalarda hayvancılığın yapılmasına imkân sağlamıştır¹¹.

Şüphesiz ki, insanoglu için tarihin ilk çağlarından bugüne yerleşim yeri seçmekte en önemli coğrafi unsurlardan biri de su kaynaklarına olan ihtiyaç olmuştur. Erzincan ilinin genelinde ise en önemli ve cezbedici su kaynağı "Karasu" Irmağı'dır. Karasu, Erzurum Ovası'nın kuzeydoğusundaki Dumlu Dağı'nın eteklerinden doğmaktadır. Erzincan il sınırlarına girdikten sonra Tercan Ovası'nı geçer ve Sansa Boğazı'nı takip ederek Erzincan Ovası'na ulaşır. Erzincan Ovası'nın güneybatısından Kemah Boğazı'na ulaşır. Kemah Boğazı boyunca akarak Kemaliye ilçesine ulaşır. Keban Baraj Gölü'nde Murat Irmağı ve Peri Suyu ile birleşir¹². Karasu, halk arasında Fırat¹³ olarak da anılır ve bu ırmağın ana kolu sayılır. Dolayısı ile de Erzurum Dumlu Dağları bu nedenle Karasu/Fırat'ın doğduğu yer olarak kabul edilmektedir¹⁴. Fırat Irmağı Mezopotamya kültür ve uygarlıklarının oluşumunda ne kadar etkiliyse Fırat'ın en önemli kolu olan Karasu da tarihin en erken dönemlerinden, özellikle de ilk Tunç Çağı'ndan itibaren Erzurum, Tercan ve Erzincan'da ortaya çıkmış olan kültür ve medeniyetlerin doğmasında o denli etkili olmuştur.

⁹ Sırrı Erinc, *Klimatoloji ve Metotları*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 1996, s. 301; Gül-Başibüyük, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰ Asaf Koçman, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1993, s. 8-9.

¹¹ Gül-Başibüyük, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹² Gül-Başibüyük, *a.g.e.*, s. 19.

¹³ Fırat ismi, aslı Sümerce Bu-ra-nu-nu olan Asur dilindeki Purattu, İbranice'deki per-ath adının Arapçalaşmış (Furât) şeklidir. Güneybatı Asya'nın en büyük nehri olan bu akarsuyun adı Eski Farsça'da Ufrātu, Orta Farsça'da ise Frat biçiminde geçer. Batılı müellifler de bu kelimeyi Euphrate veya Eufrate biçimlerinde kullanmışlardır. Metin Tuncel, "Fırat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 31.

¹⁴ Tuncel, *a.g.e.*, s. 31-32.

İster suni isterse doğal olsun tarihi ulaşım yolları oldukça önemli bir araştırma konusunu teşkil etmektedir. Eskiçağ tarihi açısından ele alındığında tarihi yerleşim alanlarını, ticaret rotalarını, savaş yollarını hatta ülke sınırlarını tespit etmek en önemli faktörlerden biri de ulaşım ağlarının takibidir. Erzincan eski çağlardan beri konumu gereği doğu-batı ve kuzey-güney yönlü ulaşımın merkezinde yer almıştır. Öyle ki Erzincan, bir taraftan Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu ile Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan bir kavşak noktasında yer almakta, diğer taraftan da Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'dan gelerek, kuzeyde Karadeniz'in ünlü limanı Trabzon'a ulaşan tarihi yolun üzerinde bulunmaktadır¹⁵. Özellikle Urartular döneminde Doğu Anadolu Bölgesi, imar ve iskân bakımından son derece önemli yeniliklere sahne olmuştur¹⁶. Urartu hükümdarları yaptıkları geniş yol şebekeleri ile bu bölgenin hem ticari açıdan hem de askeri açıdan kalkınmasını sağlayabilmişlerdir. Nitekim Van'dan (Tuşpa) başlayıp Erciş-Patnos-Tahir-Horasan-Hasankale-Erzurum-Erzincan'a kadar ulaşan buradan Anadolu'nun içlerine doğru devam eden yol, Urartu Devleti'nin Doğu Anadolu'da gücünü korumasında ve artırmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Ve bu yol güzergâhı doğal tarihi yol olduğundan binlerce yıldır stratejik önemini hiç yitirmemiştir¹⁷.

Doğu Anadolu'nun yüksek, engebeli ve sert iklim şartlarından farklı olarak Erzincan ve Tercan ovalarının bereketli toprakları, önemli yol şebekelerinin bulunması, ikliminin tarım ve hayvancılığa müsait olması ve önemli su kaynaklarına sahip olması, Erzincan ilini eski çağlardan bugüne cazip bir yerleşim merkezi yapmıştır. Tektonik hareketlerin olumsuz etkilerine rağmen, yukarıda sıraladığımız olumlu etkiler sayesinde Erzincan'da aralıksız bir yerleşimin olduğu anlaşılmıştır.

Erzincan'da Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar

Bilindiği gibi Anadolu Uygarlıklarının beşiği sayılmaktadır. Bu özelliği ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren pek çok bölgemizde tarihi ve arkeolojik çalışmalar genelde yabancılar tarafından başlatılmıştır. Anadolu'nun çoğu yeri

¹⁵ Alpaslan Ceylan, "1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 181.

¹⁶ Alpaslan Ceylan-Nezahat Ceylan, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, s. 52-75.

¹⁷ Oktay Belli, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", *İstanbul Üniversitesi ve Türkiye Arkeolojisi*, Ankara 2000, s. 409-414; Hamit Zübeyir Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984, s. 10; Gül-Başıbüyük, a.g.e., s. 26.

gibi Doğu Anadolu da bu çalışmalardan nasibini almıştır. Fakat Erzincan ve yakın çevresi diğer doğu illeri ile karşılaştırıldığında tarihi ve arkeolojik açıdan hem yerli hem de yabancı bilim insanlarınca en az çalışılan bölgelerden biri olmuştur. Tarih öncesi yerlerin tespiti açısından Kılıç Kökten'in tespit ettiği 63 mağaranın yerleşim görüp görmediği dahi araştırılmamıştır. Erzincan'ın eski çağları ve arkeolojik merkezleri ilk kez 1938 yılında tesadüfen Altın-tepe'de zengin bir prene ait mezarın keşfi ile başlamıştır. Bu prens mezarının ise Urartu Devleti'ne ait olduğu Von der Osten tarafından tespit edilmiştir¹⁸. Daha sonra Altın-tepe'de 1959 yılında Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir ekip Erzincan'da ilk arkeolojik kazıları başlatmıştır¹⁹. Kalede ikinci dönem kazıları 2003 yılında, Mehmet Karaosmanoğlu tarafından başlatılmış ve hâlen devam etmektedir. Yeni kazı çalışmaları vesilesiyle ortaya çıkan sonuçlara dair yeni bilgiler ekip başkanı ve üyelerince yayınlanmaktadır²⁰.

Altın-tepe'de yapılan kazı çalışmaları, bölgenin genel Eskiçağ Tarihi açısından önemli bilgileri edinmemizi ve bölgedeki tespit edilen yeni merkezlerin tarihlendirilmesinde ve bilimsel saptamalar yapılmasında önemli bir ölçüt oluşturmaktadır. Ancak Altın-tepe kazı çalışmalarından elde edilen sonuçların, Erzincan ili Eskiçağ Tarihi'nin aydınlatılmasında tek başına yeterli olamayacağı da aşikârdır. Bu nedenle daha sonraları benim de araştırmacı

¹⁸ H.H. Von der Osten, "Neue Urartaelsche Bronze aus Erzincan", *VI. International Kongress für Archaeologi 1939*, Berlin 1940, p. 225-229; Richard D. Barnett-N. Gökçe, "The Find of Urartian Bronzes at Altın-tepe, Near Erzincan", *Anatolian Studies III*, (1953), p. 121-129.

¹⁹ Bu kazılar hakkında geniş bilgi almak için bak. Tahsin Özgüç, "Altın-tepe Kazıları-Excavations at Altın-tepe", *Belleten*, 98 (1961), s. 253-267; Tahsin Özgüç, *Altın-tepe Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Arcitectural Monuments and Wall Paintings*, TTK Yayınları, Ankara 1966, s. 1vd; Tahsin Özgüç, *Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories*, TTK Yayınları Ankara 1969, s. 1vd.

²⁰ Birol Can-Sevda Özel, "2006 Yılı Altın-tepe Jeofizik Araştırmaları", *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2008, s. 1-16; Mehmet Karaosmanoğlu-Haldun Özkan, "Altın-tepe Kazısı 2003", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 128-136; Mehmet Karaosmanoğlu, "Erzincan Altın-tepe Kalesi-Erzincan Altın-tepe Fortress", *Urartu, Doguda Degisim-Transformation in the East*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 366-373; Mehmet Karaosmanoğlu- Can Birol-Halim Korucu, "Altın-tepe Urartu Kalesi 2006 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı 29*, c. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2008, s. 497-514; M. Karaosmanoglu-H. Korucu-M. A. Yılmaz, *Altın-tepe Kazı ve Onarım Çalışmaları, Tanıtım El Kitabı*, Doğu Matbaası, Erzincan 2010; M. Karaosmanoglu-H. Korucu, "The Apadana of Altın-tepe in the Light of the Second Season of Excavations", *Ancient Near Eastern Studies Supplement 39*, Anatolian Iron Ages 7, The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010 (ed. A. Çilingiroglu and Antonio Sagona), Leuven-Paris-Walpole 2012, p. 131-148.

olarak katıldığım Alpaslan Ceylan başkanlığındaki bilim ekibi tarafından 1998 yılında bölgede detaylı tarihi ve arkeolojik yüzey araştırmaları başlatılmıştır. Aralıksız her yıl yapılan bilimsel çalışmalar sayesinde Erzincan'da Geç Kalkolitik'ten itibaren çok sayıda merkezde yerleşimin olduğu anlaşılmıştır²¹. Ceylan başkanlığında yaptığımız çalışmalar özellikle bölgenin İlk Tunç Çağı, Erken Demir ve Orta Demir Çağı dönemlerinin aydınlatılmasında çok faydalı sonuçları ortaya çıkarmıştır. Yüzey araştırmaları sonucunda birçok kale, kaya mezarı, höyük ve diğer arkeolojik yerleşim alanlarının konumları tespit edilerek yayınlanmıştır²².

1998 yılında Alpaslan Ceylan başkanlığında başlatılan yüzey araştırmalarına daha önce araştırılan ve ilk dönem kazı çalışmaları da yapılmış olan Altıntepe'de başlanmıştır. Çünkü iyi bilinmektedir ki Urartu'nun kuzeybatı ucunda bulunan en önemli merkez Altıntepe'dir ve Altıntepe Erzincan'ın ve tüm bölgenin Orta Demir Çağı açısından en önemli yönetim merkezidir. Altıntepe, Erzincan-Erzurum karayolunun 16. kilometresinde karayolunun hemen kuzey kesiminde 60 m yükseklikte, 500 metre çapında doğal bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Burada ilk kazı çalışmalarını yapan Tahsin Özgüç ve ekibi, Altıntepe'nin İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğünü, Demir Çağı'nda Urartular tarafından, Orta Çağ'da ise Akkoyunlar tarafından iskân edildiğini ve daha sonra terk edildiğini belirtmiştir. Yapılan ilk dönem kazılarında Urartu tarzında kesme taşlardan yapılan mezar odalarında; altın, gümüş, tunç, fildişi, demir, pişmiş toprak, taş ve fayanstan çeşitli eşyalar, gümüş ve tunç kaplama ağaç mobilya parçaları, tunç kemerler, çeşitli ahşap mobilyalar, tunç kazanlar ve savaşçı bir prense ait olduğu anlaşılan savaş arabası ele geçmiştir. Bu mezarlardan çıkan üçayaklı ve tutamakları boğa başlarıyla süslü, büyük tunç kazanlar dikkat çekici özelliktedir. Mezarların hemen yanında dört tarafı taş duvarlarla çevrili bir açık hava kutsal alanı tespit edilmiştir. Altıntepe'de yapılan çalışmalarda, saray, tapınak alanı, duvar resimleri, mezarlar, depolar, fildişi eserler ortaya çıkarılmıştır²³.

²¹ Bölgedeki yerleşmelerin sayısının özellikle İlk Tunç Çağı ile birlikte arttığı anlaşılmıştır.

²² Ceylan, a.g.b., 2000, s. 181-192; Alpaslan Ceylan-Oktay Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan, s. 127-148; "Yüzey Araştırmaları Işığında Erzincan İli Höyükleri", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan, 2016, s. 423-442.

²³ Özgüç, Altıntepe Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri 1vdd; Özgüç, Altıntepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler s. 1vdd.; Özgüç, a.g.b., 1961, s. 253-280; Ceylan, a.g.b., 2000, s. 181-192.

1998 yılında Altıntepe'den başlatılan tarihi ve arkeolojik yüzey araştırmalarında: Erzincan il genelinde Küçük Höyük (İlk Tunç ve Demir Çağı), Elma Ağacı (Davarlı) Höyük (İlk Tunç ve Geç Demir Çağı), Karakaya Kalesi ve Kaya Basamakları (İlk Tunç, Geç Demir Ve Orta Çağ), Kaleciktepe (Tandırılı) (Demir Çağı, Erken Demir ve Orta Çağ), Ozanlı Kalesi (Orta Çağ), Çadirkaya (Pekeriç) Kalesi (Demir Çağı) gibi çok önemli merkezler tespit edilmiştir. Daha önce tespit edilmiş olan Pekeriç Kalesi'nde ise çalışmalar yapılmıştır²⁴. İlk çalışma yılının tüm zorluklarına rağmen başarılı bir yüzey araştırması ve arkeolojik tespit dönemi geçirilmiştir. 1999 yılı araştırmalarında ise bir önceki yılın tecrübeleri ile çalışmalara başlanılmıştır. Üzümlü Kalesi ve Kaya Mezarı (Orta Çağ), Çatalarmut Yerleşmesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), İshak Höyük (Demir Çağı ve Orta Çağ), Balıklı Kalesi (Orta Çağ), Çataldaş Höyük (Demir Çağı ve Orta Çağ), Başköy Kalesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), Kızlar Kalesi (Demir Çağ ve Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir²⁵. 2000 yılı yüzey araştırmalarında: Sırataşlar Kalesi (Orta Demir Çağı), Saygılı Höyük (Geç Demir Çağı), Haramidere Yerleşmesi (İlk Tunç, Erken Demir Çağı Geç Demir Çağı ve Orta Çağ), Beykomu Höyük (İlk Tunç, Geç Demir Çağı ve Orta Çağ), Mirzaoğlu Kalesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), Büyük Kalecik Höyük (Demir Çağı ve Orta Çağ), Turnaçayırı Kalesi (Orta Çağ), Köroğlu Kalesi (Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir²⁶. 2001 yılı yüzey araştırmalarında: Hasanbey Kalesi (Orta Çağ), Kalecik Kalesi (Orta Çağ), Kurt Kalesi (Orta Çağ) Toprakkale (Orta Çağ), Harabeler (Ortaköy- Tifnik) Kalesi (Orta Çağ), Beyaztaştepe (Bulmuş) Kalesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), Yollarüstü Kalesi (Erken Demir, Orta demir Çağı, ve Orta Çağ), Kötür (Akyurt) Kalesi (Orta Çağ), Turnatepe (Yeniköy) Höyüğü (İlk Tunç ve Ortaçağ), Ağamçağam Kalesi (Orta Çağ), Saztepe (Demir Çağı ve Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir²⁷.

2002 yılı araştırmalarında: Doplaktepe Höyük (Demir Çağı), Yukarı

²⁴ Ceylan, a.g.b., 2000, s. 181-192; Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 49-55.

²⁵ Alpaslan Ceylan, "1999 yılı Erzincan Ve Erzurum Yüzey Araştırmaları", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, s. 71-82; Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 59-63.

²⁶ Ceylan Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 73-79; Alpaslan Ceylan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2002, s. 165-178.

²⁷ Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 93-101; Alpaslan Ceylan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri Yüzey Araştırmaları", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2003 s. 311-324.

Kartallı Höyük (Orta Çağ), Aşağı Kartallı Höyük (Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir²⁸. 2003 yılı araştırmalarında; Yücebelen Kalesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), Bardık Kalesi (Demir Çağı), Bekçayır Su Göleti (Demir Çağı), Sarıtaş Kalesi (İlk Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ), Kemah Kalesi (Demir Çağı), Kalecik Kalesi (Orta Çağ), Dipler Yerleşmesi (Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir.²⁹ 2005 yılı araştırmalarında: Yaylacık Kalealtı Yerleşmesi (İlk Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ), Yaylacık Kalesi (İlk Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ), Kalecik Kalesi (İlk Tunç/Karaz ve Demir Çağı), Üçpınar Kalesi (Orta Demir Çağı), Karacaören Yerleşmesi (Orta Çağ), Köroğlu-Beşkaya Kalesi (Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir³⁰.

2006 yılı araştırmalarında: Müftüoğlu Kalesi (Demir Çağı), Ağbaba Kalesi (İlk Tunç ve Demir Çağı), Şirinlikale (Orta Demir Çağ ve Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir³¹. 2007 yılı Araştırmalarında; Mağaratepe (İlk Tunç Çağı), Harabetepe (Kalkolitik, İlk Tunç, Erken Demir ve Orta Demir Çağı), Bolutepe (İlk Tunç ve Demir Çağı), Bolutepe Düz Yerleşmesi (Orta Çağ), Başbudak Kalesi (Kalkolitik, İlk Tunç ve Demir Çağı) merkezleri tespit edilmiştir³². 2008 yılı araştırmalarında; Toprak kale (Geç Kalkolitik, İlk Tunç, Erken Demir, Orta Demir ve Orta Çağ), Yaylayolu Büyük Höyük (İlk Tunç, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı ve Orta Çağ), Yaylayolu Küçük Höyük (Orta Çağ), Yaylayolu Yamaç Yerleşmesi (Erken Demir), Ilısu Mağara Yerleşmesi (Orta Çağ), Maden Kalesi (Orta Demir Çağı) Başbulak Kalesi (Erken Demir Çağı

²⁸ Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I s. 127-128; Alpaslan Ceylan, “2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları”, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür bakanlığı DÖSİM Basımevi Ankara 2004 s. 263-272.

²⁹ Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I s. 171-178; Alpaslan Ceylan, “2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür bakanlığı DÖSİM Basımevi Ankara 2005 s. 189-200.

³⁰ Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 239-242; Alpaslan Ceylan, “2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi Ankara 2007 s. 163-182.

³¹ Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 263-265; Alpaslan Ceylan-Akın Bingöl-Yasin Topaloğlu, “2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2008 s. 129-148.

³² Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları I, s. 287-289; Alpaslan Ceylan-Akın Bingöl-Yasin Topaloğlu, “2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 133-150.

ve Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir³³. 2009 yılı araştırmalarında: Köroğlu Mağara Yerleşmesi (bilinmiyor), Çengerli Kalesi (İlk Tunç, Orta Demir Çağı ve Orta Çağ), Çamlıca Yerleşmesi (İlk Tunç ve Orta Çağ), Toprakkale (İlk Tunç ve Orta Çağ) Küçük Höyük (Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir³⁴. 2010 yılı araştırmalarında: Akçığdem Nekropolü (Orta Çağ/Doğu Roma dönemi), Gökseki Kaleleri (Demir Çağı ve Orta çağ), Bektaş Kalesi (Demir Çağı ve Orta Çağ), Çatalçam Kalesi (Orta Çağ), Doblaktepe (İlk Tunç/Karaz), Kaleninsırtı Kalesi (Orta Demir Çağı), Kırantepe Yerleşmesi (Orta Çağ), Ortagöze Höyük (bilinmiyor), Sağlık Köyü yerleşmesi (bilinmiyor) merkezleri tespit edilmiştir³⁵. 2011 yılı araştırmalarında; Pınaryolu Kalesi (İlk Tunç ve Orta Çağ), Altköy Kalesi (İlk Tunç ve Demir Çağı), Bakacak Kalesi (İlk Tunç ve Demir Çağı), Ekecek Yerleşmesi (İlk Tunç ve Orta Çağ), Yurtbaşı Höyük (İlk Tunç Çağı), Taşbulak Kalesi ve Kaya Mezarı (Demir Çağı/Urartu kaya mezarı) merkezleri tespit edilmiştir³⁶. 2012 yılı yüzey araştırmaları çalışmalarımız Kemah ilçesinde Taşbulak Kalesi'nde sürdürülmüştür³⁷ 2013 yılı çalışmaları Kemah ve İliç ilçelerinde yoğunlaştırılmış ve yine İlk Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ dönemlerinde yerleşim görmüş merkez tespit edilmiştir. Bunlar; Bağıştaş Gözetleme Kulesi (Orta Çağ), Bağlıca Kalesi (İlk Tunç Çağı ve Orta Çağ), Maltepe Höyük (İlk Tunç ve Orta Çağ), Yolarüstü (İlk Tunç, Orta Demir Çağı ve Orta Çağ) merkezleri tespit edilmiştir³⁸.

³³ Akın Bingöl-Alpaslan Ceylan-Yasin Topaloğlu-Yavuz Günaşdı, "2008 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 2010, s. 375-398.

³⁴ Yasin Topaloğlu-Akın Bingöl-Alpaslan Ceylan-Yavuz Günaşdı, "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 2011 s. 1-19.

³⁵ Yavuz Günaşdı-Yasin Topaloğlu-Akın Bingöl-Alpaslan Ceylan, "2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 2012, s. 49-69.

³⁶ Oktay Özgül-Alpaslan Ceylan-Akın Bingöl-Yasin Topaloğlu-Yavuz Günaşdı-İbrahim Üngör, "2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 2013, s. 277-292.

³⁷ Üngör İbrahim,-Bingöl Akın-Topaloğlu Yasin-Günaşdı Yavuz-Ceylan Nezahat-Özgül Oktay-Ceylan Alpaslan, "2012 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları" 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Muğla 2016, s. 61-77.

³⁸ Nezahat Ceylan-Yavuz Günaşdı- Üngör İbrahim.- Özgül Oktay- Topaloğlu Yasin-Bingöl Akın-Ceylan Alpaslan, "2013 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları" 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2015, s. 71-92.

Erzincan ve çevresinde 1998 yılından itibaren Alpaslan Ceylan tarafından başlatılan tarihi ve arkeolojik yüzey araştırmaları ile bölgenin Eskiçağ tarihini objektif ve doğru tespitler yaparak ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Yaptığımız çalışmalar, tespit ettiğimiz yeni merkezler bölgenin Eskiçağ tarihinin zannettiğimizden de derin ve önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalar esnasında çok sayıda ve çeşitli tarihi dönemlere ait kale, höyük, kaya mezarı, nekropol, bölgenin ekonomisi ve siyasi yapısı açısından önemli olan tarihi ulaşım yolları ve sulama göletleri, maden ergitme sahaları tespit edilmiştir. Anlaşılmıştır ki Erzincan ve çevresi en eski çağlardan itibaren gerek bölgenin erken dönem yarı göçebe halkı tarafından, gerekse dışarıdan gelen halklar tarafından iskân edilmiştir. Bölgede yapılan çalışmalarda İlk Tunç Çağı'ndan itibaren etkili bir halk yapısının olduğu anlaşılmıştır. Erzincan ve çevresinde çok sayıda merkezden elde ettiğimiz Karaz tipi keramikler, İlk Tunç Çağı'nda bölgenin Erzurum merkezli Karaz kültürü ile bağlantılı olduğunu açıkça göstermiştir.

İlk Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu genelinde hayvancılığa dayalı yarı göçebe bir yaşam biçiminin olduğu bilinmektedir. Bu sosyoekonomik yapının aynı biçimde Erzincan'da hüküm sürdüğü yaptığımız bilimsel çalışmalar vasıtasıyla anlaşılmıştır. Bu dönem insanların hayvancılık ağırlıklı sosyoekonomik bir hayat tarzını sürdürdükleri anlaşılmıştır. Bölgenin en güçlü yerleşim merkezleri ve kalelerinin, Demir Çağı döneminde ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Demir Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Devleti'nin tartışılmaz hâkimiyeti söz konusudur. Van Tuşpa merkezli Urartu Devleti'nin şüphesiz en görkemli yapıları Van ili ve çevresinde bulunmaktadır. Ancak Tahsin Özgüç başkanlığında 1959 yılında başlatılan kazılar göstermiştir ki Erzincan merkeze 20 km mesafede bulunan Altıntepe, Urartu Devleti'nin MÖ I. binde kuzeydeki en önemli merkezi olmuştur. Kazılardan elde edilen ve Urartu kültürünü yansıtan buluntular bu iddianın en önemli delili niteliğindedir. Erzincan ve çevresinde bizim tespit ettiğimiz Demir Çağı merkezleri ise Urartular'ın bölgede yaygın bir iskân politikası güttüklerini açıkça gösterir niteliktedir. Kalelerle birlikte sulama göletleri ve yol şebekelerinin varlığı bu tespiti desteklemektedir³⁹.

Ceylan başkanlığında 20 yıldır bölgede yaptığımız çalışmalarda sadece eskiçağ merkezlerini değil aynı zamanda bölgenin diğer tarihi dönemlerine ait kültür verilerini de tespit etmiş bulunmaktayız. Kendi çalışma alanımızın dışına

³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bak. Ceylan-Üngör, *a.g.e.*, s. 1vdd.

çıkan bu kültür varlıklarını ise arkeolog, sanat tarihi uzmanı, antropolog gibi diğer uzmanlara bildirerek Erzincan tarihi ve kültürüne hizmet edilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında en ilgi çekenleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerine ait, Türk kültürünün önemli unsuru olan koyun-koç mezar taşlarıdır.

Sonuç olarak; Doğu Anadolu'nun genel görünümüne sahip olmakla birlikte geniş dağ kütleleri arasında geniş ovaları ile Erzincan, farklı iklimi sayesinde özellikle Transkafkasya ve Orta Asya halklarının yoğun ilgisini çeken verimli bir coğrafya olmuştur. Bu yapısı eskiçağ halklarının genel geçim kaynağını oluşturan tarım ve hayvancılığın yapılmasını kolaylaştırmıştır. Erzincan bir taraftan Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu ile Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan bir kavşak noktasında yer alırken, diğer taraftan da Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'dan gelerek kuzeyde Karadeniz'in ünlü limanı Trabzon'a ulaşan tarihi yolların kavşak noktasını teşkil etmiştir. Tüm bu özellikler Erzincan ve çevresini Doğu Anadolu içerisinde güç yaşam şartlarından ayırarak Geç Kalkolitik Çağ'dan bugüne insanoğlu için cazip bir yerleşim merkezi haline getirmiştir. İlk Tunç Çağı döneminde Karaz Kültürü bölgede etkili olduktan sonra Hayaşa, Diauehi ve sonrasında Urartular döneminde Erzincan ve çevresi Eskiçağ Tarihi içerisindeki en parlak dönemini yaşamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi çok sayıda Orta Çağ dönemi yerleşim merkezinin olması ve daha sonra Anadolu Türk tarihi dönemine ait birçok kültür verisinin bulunması, ilin kesintisiz tarihini net bir şekilde göstermektedir. Başlangıçta Altıntepe ve yakın çevresinde yapılan çalışmaları, 1998 yılından itibaren Ceylan başkanlığında il geneline yaymanın mutluluğunu yaşarken devam eden arkeolojik yüzey araştırmalarımız ile gelecekte Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi'ni en iyi şekilde ortaya koyacağımıza inancımız tamdır.

KAYNAKÇA

- Barnett, Richard D.-Gökçe, N., "The Find of Urartian Bronzes at Altintepe, Near Erzincan", *Anatolian Studies III*, (1953), s. 121-129.
- Belli, Oktay, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", *İstanbul Üniversitesi ve Türkiye Arkeolojisi*, (2000), s. 409-414.
- Bingöl-Ceylan-Topaloğlu-Günaşdı Akın, Alpaslan, Yasin, Yavuz, "2008 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüze Araştırmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010 s. 375-398.
- Can-Özel Birol, Sevda, "2006 Yılı Altintepe Jeofizik Araştırmaları", *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 1-16.
- Ceylan, Alpaslan, "1998 Yılı Erzincan Yüze Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 181.
- Ceylan, Alpaslan, "1999 yılı Erzincan ve Erzurum Yüze Araştırmaları", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, s. 71-82.
- Ceylan, Alpaslan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum illeri Yüze Araştırmaları", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2002 s. 165-178.
- Ceylan, Alpaslan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüze Araştırmaları", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2003 s. 311-324.
- Ceylan, Alpaslan, "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüze Araştırmaları", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2004, s. 263-272.
- Ceylan, Alpaslan, "2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüze Araştırmaları", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2007, s. 163-182.
- Ceylan, Alpaslan, Bingöl Akın, Topaloğlu Yasin, "2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüze Araştırmaları" *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009 s. 133-150.
- Ceylan, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.
- Ceylan, Alpaslan, "2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüze Araştırmaları", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2005, s. 189-200.
- Ceylan, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları-II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Atatürk üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2015.

- Ceylan, Alpaslan-Bingöl Akın-Topaloğlu Yasin, “2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2008, s. 129-148.
- Ceylan, Alpaslan-Ceylan Nezahat, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum 2018.
- Ceylan, Alpaslan-Özgül Oktay, “Erzincan ve Çevresinde Urartular”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan 2016.
- Ceylan, Alpaslan-Özgül Oktay, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ceylan, Alpaslan-Üngör İbrahim, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2018.
- Ceylan, Nezahat.-Günaşdı Yavuz-Üngör İbrahim-Özgül Oktay.-Topaloğlu Yasin.-Bingöl Akın-Ceylan Alpaslan, “2013 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları” *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2015, s. 71-92.
- Eriç, Sırrı, *Klimatoloji ve Metotları*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 1996.
- Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Gül, Abdulkadir-Başıbüyük, Adem, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011.
- Günaşdı, Yavuz-Topaloğlu Yasin-Bingöl Akın-Ceylan Alpaslan, “2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları” *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 2012 s. 49-69.
- Karaosmanoğlu, Mehmet-Korucu Halim, (2012). “The Apadana of Altın-tepe in the Light of the Second Season of Excavations”, *Ancient Near Eastern Studies Supplement 39*, Anatolian Iron Ages 7, The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010 (ed. A. Çilingiroğlu and Antonio Sagona), Leuven-Paris-Walpole 2012, p. 131-148.
- Karaosmanoğlu, Mehmet -Can Birol-Korucu Halim, “Altın-tepe Urartu Kalesi 2006 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları” *Kazı Sonuçları Toplantısı 29*, c. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara 2008, s. 497-514.
- Karaosmanoğlu, Mehmet, “Erzincan Altın-tepe Kalesi-Erzincan Altın-tepe Fortress” *Urartu, Doğu'da Değişim-Transformation in the East*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2011, s. 366-373.
- Karaosmanoğlu, Mehmet-Korucu Halim - Yılmaz Mehmet Ali, *Altın-tepe Kazı ve Onarım Çalışmaları*, Tanıtım El Kitabı, Doğu Matbaası, Erzincan 2010.

- Karaosmanoğlu, Mehmet-Özkan Haldun, "Altın-tepe Kazısı 2003", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 128-136.
- Ketin, İhsan, "Anadolu'nun Tektonik Birlikleri", *M.T.A Enstitüsü Dergisi*, (66), Ankara 1966, s. 20-34.
- Ketin, İhsan, *Türkiye Jeolojisi 'ne Genel Bir Bakış*, İstanbul 1986.
- Koçman, Asaf, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1993.
- Koşay, Hamit Zübeyir, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.
- Osten, Von der H.H., "Neue Urartaelsche Bronze aus Erzincan", *VI. International Kongress für Archaeologi 1939*, Berlin 1940, s. 225-229.
- Özgüç, Tahsin, "Altın-tepe Kazıları-Excavations at Altın-tepe", *Belleten*, 98 (1961), s. 253-267.
- Özgüç, Tahsin, *Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories*, TTK Yayınları, Ankara 1969.
- Özgüç, Tahsin, *Altın-tepe Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Arcitectural Monuments and Wall Paintings*, TTK Yayınları, Ankara 1966.
- Özgül, Oktay-Ceylan, Alpaslan-Bingöl, Akın-Topaloğlu, Yasin-Günaşdı, Yavuz-Üngör, İbrahim, "2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 277-292.
- Saraçoğlu, Hüseyin, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul 1989.
- Şahin, Cemalettin-Doğanay, Hayati-Özcan, Nihat A., *Türkiye Coğrafyası (Fiziki-Beşeri Ekonomik-Jeopolitik)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2005.
- Tarkan, M. Tefrik, *Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi*, Erzurum 1974.
- Topaloğlu, Yasin-Bingöl, Akın-Ceylan, Alpaslan-Günaşdı, Yavuz, "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011, s. 1-19.
- Tuncel, Metin, "Fırat", *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Üngör, İbrahim-Bingöl, Akın-Topaloğlu, Yasin-Günaşdı, Yavuz-Ceylan, Nezahat-Özgül Oktay-Ceylan, Alpaslan, "2012 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları" 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Muğla 2016, s. 61-77.
- Üngör, İbrahim-Günaşdı, Yavuz, "Yüzey Araştırmaları Işığında Erzincan İli Höyükleri", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan 2016.

ERZURUM İLİ YOL HARİTASI

Scale: 1 : 250.000

Legend:

- ALCE SINIRI
- İL SINIRI
- İLÇE SINIRI
- BELDE SINIRI
- KÖY SINIRI
- KARAYOLU TRANSİT
- KARAYOLU
- KARAYOLU BELDE
- ASFALT KÖY YOLU
- TOPLU YOL
- YOL İZLENİMİ
- NEHİR

Resim 1. Altintepe Genel Görünümü

Resim 2. Altintepe

Resim 3. Altıntepe Mezar Odası

Resim 4. Çengerli Kalesi

Resim 5. Kızlar Kalesi

Resim 6. Aktepe Höyük

Resim 7. Taşbulak Kalesi

Resim 8. Taşbulak Kalesi Kaya Mezarı

Resim 9. Müftüoğlu Kalesi

Resim 10. Sırataşlar Kalesi

Resim 11. Şirinlikale

Resim 12. Ekecek Yerleşmesi

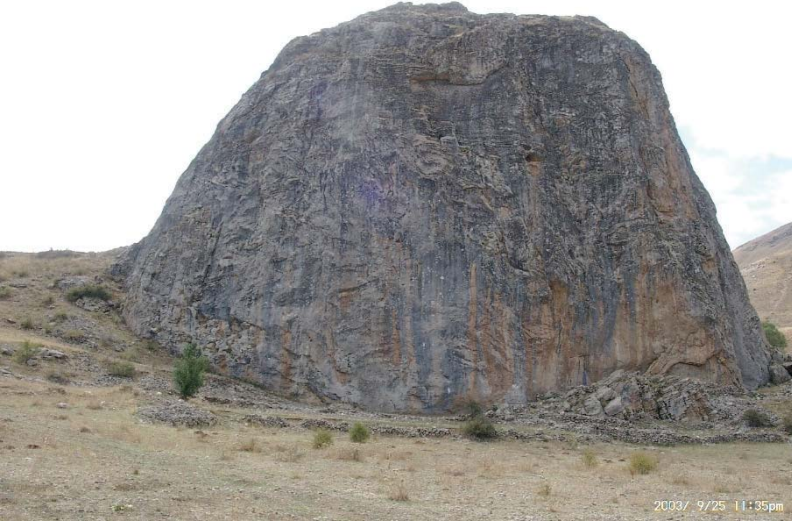
Resim 13. Yaylacık Kalesi

Resim 14. Üçpınar Kalesi

Resim 15. Yaylayolu Höyük

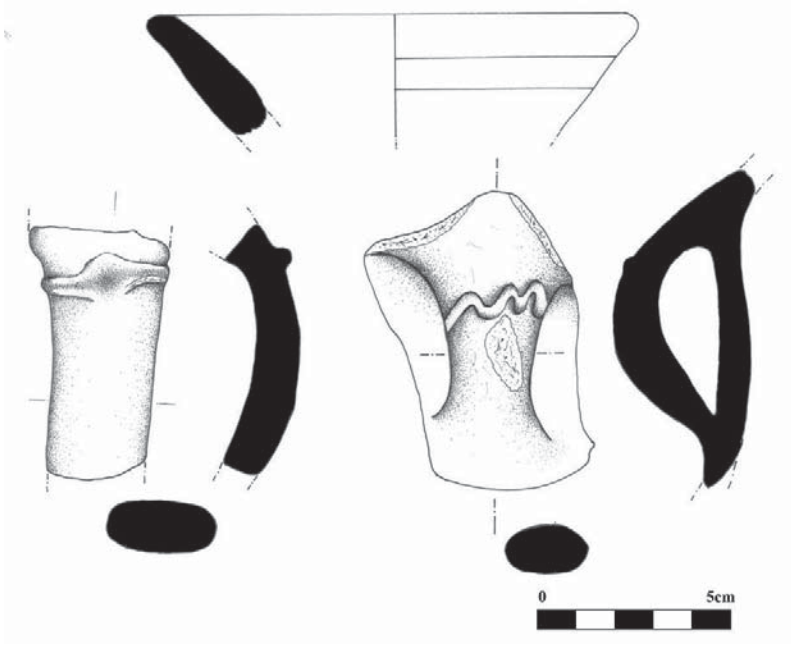
Resim 16. Yücebelen Kalesi

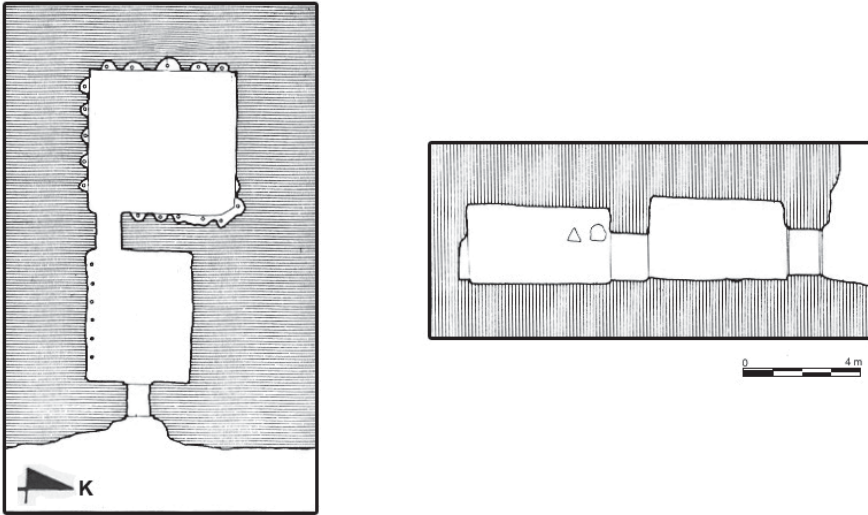
Resim 17. Çadirkaya Kalesi Kaya İşaretleri

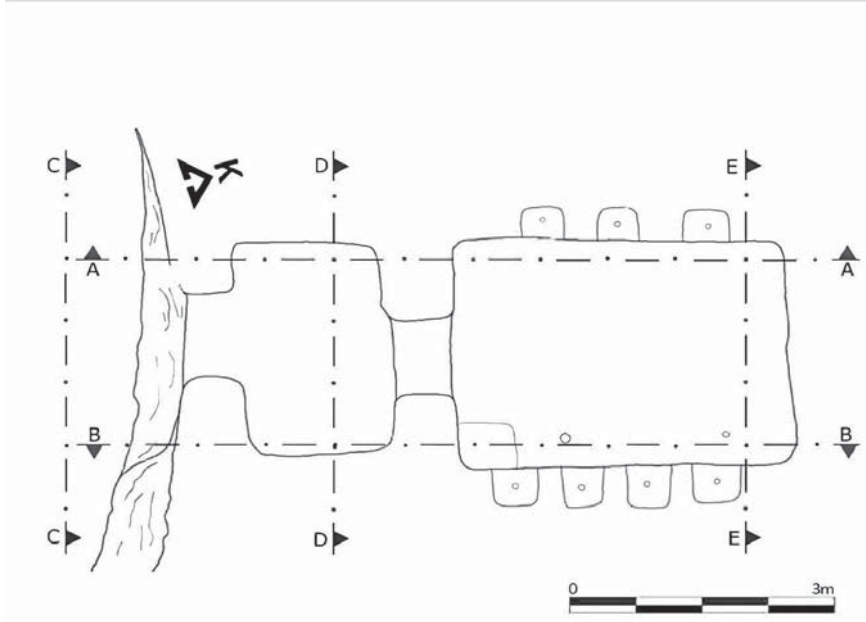
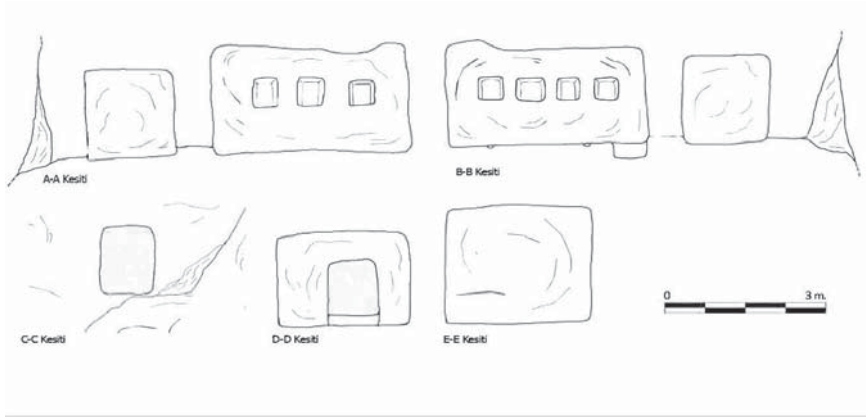
Resim 18. Sırataşlar Kalesi Keramikleri

Çizim 1. Sıraşlar Kalesi Keramik Çizimleri

Çizim 2. Şirinlikale Kaya Mezarı Plânı (N. Çevik)

Çizim 3. Taşbulak Kaya Mezar Odası Çizimi